

Л II 615 261

50 28

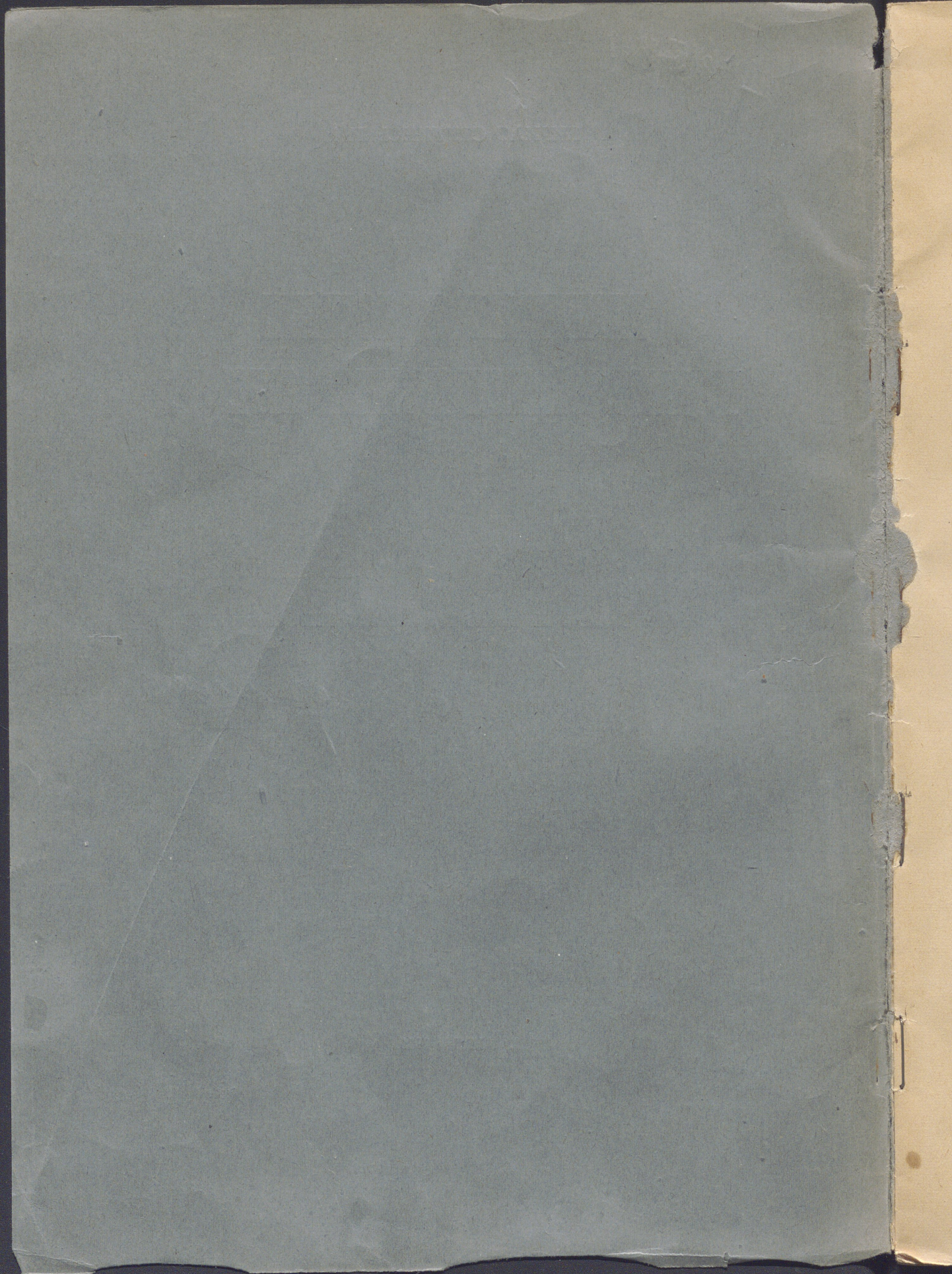
ВІСНОК
ВН
БІОТЕКА

КИРИЛО СТУДИНСЬКИЙ

**ГАЛИЧАНИ В ГОСТИНІ
У МИХ. МАКСИМОВИЧА 1872 Р.**

Відбитка з Записок Наукового Товариства ім. Шевченка т. 153.

У ЛЬВОВІ 1935.

Галичани в гостині у Мих. Максимовича 1872 р.

Написав *Кирило Студинський*.

I.

Михайло Олександрович Максимович (ур. 3. IX. 1804 — 10. XI. 1873 р.) мав велике значіння не тільки для східньої України, але також для культурного відродження Галичини.

Його збірником „Малоросійскія пѣсни“, виданим у Москві 1827 р. із прегарною передмовою про ціну народності в пісенній творчості, захоплювалися не тільки чужинці: Павло Осип Шафарик, Жегота Павлі, Боденштедт, Альфред Рамбо, Ол. Ходзько, але передусім українці: Осип Бодянський (31. X. 1808 — 1877), Микола Гоголь (20. III. 1809 — 21. II. 1852), Микола Костомаров (4. V. 1817 — 7. IV. 1885 р.) і Пант. Куліш (27. VII. 1819 — 2. II. 1897 р.). На напрямі їх думок і творчости полишив цей збірник чималий вплив, а найкращим доказом цього є свідoctво Куліша. У своїх споминах про Костомарова оповів нам Куліш, що він, як усі вихованці загально російських шкіл зразу нехтував „халаччину“, та „з обома нами, писав Куліш, у двох віддалених пунктах Малоросії трапився надзвичайний випадок. До рук Костомарова попав у Харкові збірник українських пісень Максимовича 1827 р., а я в Новгород-Сіверському теж став випадково власником „Українських дум і пісень“ тогож Максимовича з 1834 р. Обидва ми в один день із народників великоруських перетворились у малоруських“. (Пор. також: „Жизнь Куліша“ П р а в д а 1868, стр. 45.)

Збірник пісень Максимовича з р. 1827 дістався теж до бібліотеки Осолінських у Львові. Прочитав його Маркіян Шашкевич, а переписав Яків Головацький. Сповнила тоді книга Максимовича дві цілі. Вона була приводом, що й серед невеличкого гуртка львівської молоді зродилася ідея народности і найшла відгомін у складанках: „Син Русі“ (1833 р.), „Зоря“ (1834 р.) і „Русалка Дністровая“ (1837).

А попри те віддала вона ще й другу услугу, бо допомогла до створення культурного зв'язку між двома частинами української землі.

Наведені вище слова Кулиша вказують, що то був за величезний вплив, який мала ця золота для українства книга Максимовича. Не знати, чим була би без неї Галичина, чи мали б ми Кирило-Методіївське братство, Шевченка такого, як маємо, Драгоманова, Антоновича і Грушевського (Століття „малоросійских пѣсен“ М. О. Максимовича. Київ 1927, стр. 9).

На долі Галичини заважив Максимович ще чим іншим. Коли до нього дійшла вістка про перші почини духового галицького відродження, він став туди висилати свої видання, а ними ломив перегороди, скріплював зв'язки між Галичиною й Україною та викликавав інтересне листування з Іваном Вагилевичем (1837—8 і 1842 р.), Яковом Головацьким (1838 і 1840) та Денисом Зубрицьким (1840-1, 1841 і 1845)¹).

Це листування, за словами Як. Головацького, було „первымъ сообщеніемъ писателей нашихъ съ Україною, первымъ почувьемъ сродства и одноплеменной взаимности межъ Галицкими и Украинскими учеными въ то время, когда ближе сообщеніе между нами утрудняемо было непреодолимыми препятствіями“ (Галичанинъ, Львів 1863, кн. I, вип. 2, стр. 107—13).

Щоб галицькі українці у своїх прямуваннях не пішли щодо мови на манівці, Максимович видрукував ще у „Кієвлянин-і“ 1841, II, стр. 119—52 статтю „О стихотвореніяхъ червонорусскихъ“; в ній познайомив Україну і ширшу російську публику з поезіями

¹) Подаю літературу предмету: В. Данилов: „Письма Ив. Вагилевича к М. А. Максимовичу“ в „Русск. Филол. Вестник-у“, Варшава 1912, ч. 4, стр. 407-16; В. Науменко: „Листи Як. Головацького до Мих. Максимовича та Платона Лукашевича“ в „Укр. Наук. Збірник“, Москва 1915, стр. 37-42.; К. Студинський: „З кореспонденції Дениса Зубрицького“ в „Записках“ НТШ., т. 43, де подана характеристика листування і видруковано п'ять листів Максимовича; Михайло Возняк: „Епізоди культурних зносин галицької і російської України“ в „Філ. збірнику пам'яті К. Михальчука“, Київ 1915, стр. 93-100, де видруковано чотири листи Зубрицького. У „Всенародній Бібліотеці України“ в Києві є ще дальших 5 листів Зубрицького до Максимовича і їх збирався видрукувати Вол. Науменко. Копії є у мене. Характеристику листування усіх трьох галицьких письменників з Максимовичем видрукував я у першому розділі моєї студії про „Культурні зв'язки Галичини з Україною в рр. 1861-76“ у Києві. Книжка досі не вийшла.

молодих галицьких письменників, а їм самим вказав шлях до дальшої діяльності. Він осудив стихотвори граматака Осипа Левицького, його оди еп. Снігурському (1837 р.) і митр. Левицькому (1838 р.), його жахливий переклад „Ерлькенігъ“ (1838 р.), а побіч них твори, писані церковно-слов'янщиною, Степана Семаша, Теофіла Лисинецького і Сероїчковського, пишучи про них, що це ані великоруська, ані білоруська мова та що ні один українець не назве її своєю, що це штучна словено-руська складня, якою писали років за сто наші руські стихотворці і тому то їх твори зістарілися вже давно.

Зате похвалив Максимович елегію Мик. Устіяновича „Слеза на гробъ Михаила... Гарасевича“ (1836 р.) та Ант. Могильницького „Привитаніе архикн. Фр. Карла“ (1839 р.). Вірш Устіяновича назвав він „кращою перлиною червоноруської музи“ і подав із нього та твору Могильницького ширші виїмки. Чимале признання віддав Максимович „Русалці Дністровій“ віршом Богдановича: „Во всѣхъ ты, Душенька, нарядахъ хороша“, і передруком поетичних творів Вагилевича „Мадей“, Як. Головацького „Два віночки“ і М. Шашкевича „Веснівка“.

Із сказаного видно, які тривкі основи поклав Максимович своїм збірником пісень, листуванням і статтею, під галицьке відродження, як сміло розбивав він ними перегороди між Галичиною й Україною та нав'язував зв'язки, що з часом розвинулися дуже широко і були важним чинником у розвитку українства на галицькій землі.

І хоча пізніше не один із давніших галицьких письменників захитався у своїх національних пересвідченнях, виявлених у молодечих літах, то всеж таки немає сумніву, що під впливом Максимовича і зв'язків з Україною галицьке письменство розвинулося на народній мові й не подалося ані в бік польської літератури, до чого накликували Вацлав Залеський у передмові до видання „Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego“ (1833 р.) та інші польські письменники і публіцисти, ані в бік великорущини, до чого було багато різної нагоди.

Галицькі українці зрозуміли ту величезну небезпеку, якою загрожували їм „дружні поради“ таких, як Залеський з одного, а Зубрицький з другого боку і твердо рішили не йти тим шляхом, що їм показувано. Вони почали шукати свого власного обличчя. І тут саме виконав своє історичне значіння Мих. Максимович (Століття

„Малоросійских пѣсен“ Максимовича, стр. 29—30). Одначе не можна затаювати, що сам Максимович в листі до Дениса Зубрицького з дня 22. IV. 1840 р. ослабив своє значіння, коли писав, що тільки в Галичині письменство на українській мові можливе, бо „пора языка польскаго для Галичанъ давно прошла, а пора Великорусскаго для нихъ еще не наступила“, що на Україні не може бути письменства в українській мові, а можуть бути тільки поодинокі твори, нею писані — твори Котляревського, Квітки, Гребінки й інших. Українська мова, на його думку, стала в нас лише пам'ятником, що з нього можна збагачувати великоруську мову. Народні українські пісні й пословиці служать теж тільки чудовими пам'ятниками для великоруського письменства. Великоруська мова стала для всіх освічених українців загальною мовою і тому все, що пишеться на Україні по українськи, вже до деякого ступня штучне і має більше льокальне значіння, так як у німців все, що писане в алеманському наріччі. Коли Зубрицький виправдувався, що йому важко писати в іншій, як великоруській мові, Максимович відповідав: „Пишите ко мнѣ и другимъ Рускимъ, ради Бога, по-русски, не повѣрите, какое то наслаждение доставляетъ, хотя для Васъ, какъ Вы говорите — и труднѣе то, чѣмъ писать по Польски“ і „на какомъ бы ни писали языкѣ Галичане, все равно, лишь бы писали они о своей милой Руси“ („Коресп. Дениса Зубрицького“, ст. 26).

Сказати б по правді, небезпека з боку великорущини була значно менша від польщини, бо останньої мови в Галичині загально уживано, а по великоруськи писали і говорили тільки одиниці. Що Максимович помилявся — це виказала історія нашого письменства пізніших часів. Одначе ця помилка дала привід Якову Головацькому згаданого листа Максимовича видрукувати у „Галичанин-і“ за рік 1863, кн. I, вип. 2, стр. 107—13, без порозуміння з ним, тільки на те, щоб посіяти зневіру між галицькими робітниками пера та щоб виправдати свою власну метаморфозу в національних поглядах.

А все ж таки, хоч у Максимовича були сумніви про майбутнє українського письменства, він перший серйозно і ґрунтовно поставив питання про місце української мови серед інших слов'янських наріч, про її старинність і самостійність. Він стояв на тому, що українська мова, або южноруська, як він її називав, це самостійний „язик“, рівнозначний з великоруським; що стара, народня

„южноруська“ мова органічно перейшла в нову, сучасну і стара літературна мова — київських пам'яток спиралася на стару місцеву народню українську мову — багато з неї перейняла і навпаки — на неї впливала.

Його статті на тему мови, від р. 1838 починаючи, а кінчаючи на рр. 1856—63., коли полемізував з Погодіном і доводив хибність його думки, будьтоби до 13 віку людність київської Русі складалася з великоросів, — були на свій час дуже цінні, коли урядові російські авторитети характеризували українську мову як „наречіє“ русского, себто великоруського язика, зіпсоване польськими впливами, в часах, коли Україна була під Польщею і українцям „возсоединившимся з Россією“ нічого не лишалося більше, як вернутись до „справжньої руської мови“, покинувши своє „испорченное наречіє“.

Максимович доказував, що польські впливи були у книжній мові 17 віку, але народня, незіпсована ними, особливо в „київо-перяславськїм нарїччю“, — що здавалась йому найбільш чистим взірцем; що вона старша від великоруської, органічно розвинулася з народньої мови Київської Русі і що двом окремим мовам: „южноруській“ і „великоруській“ відповідають дві окремі народності, або етнічні типи (Століття „малор. п'сен“, стр. 23—4).

Це становище Максимовича було, мабуть, приводом, що галицькі русофіли не то, що не взяли участі в ювілею його п'ятдесятилітньої праці, але навіть не прислали привітального письма, хоча їх сторонники-галичани, що служили, або училися тоді в Києві про ювілей повідомили „Галицко-русскую Матиц-ю“. Вона просто про ювілей промовчала.

Ювілей відбувся в Києві 1871 року і його описало львівське „Слово“ в дописі з Києва, **И**(вана) **С**(оневицького), галицького емігранта, пізнішого редактора „Виленск-ого Вестника“, а вкінці варшавської офіційної газети.

Із допису довідуємося, що дня 6 вересня 1871 року шановано Мих. Максимовича, першого ректора київського університету святочним обідом. Ректор унів. Бунге передав йому диплом доктора слов'янської філології, а природники, бо Максимович був ученим ботаніком, грамоту почетного члена товариства.

„Слово“ писало, що в часі обіду промовив теж галичанин, Лев Григ. Лопатинський, учитель II. київської гімназії:

„Онъ привѣтствовалъ престарѣлаго юбиляра короткою рѣ-

чью, гдѣ изложилъ ясно пользу, принесенную имъ на алтарь науки и отечественной словесности и засвидѣтельствовавъ отъ имени нашихъ соотечественниковъ глубокую благодарность за труды и заслуги въ области русской литературы, провозгласилъ задушевное Галицко-русское „многая лѣта“.

Виголошено тоді чимало тоастів та відчитано багато привітальних листів і телеграм, тільки з Галичини не прислано нічого, хоча київські галичани повідомили, як згадано, про свято „Галицко-русскую Матицу“. Тому й писало „Слово“:

„Стыдно для насъ русскихъ Галичанъ. Изъ Галичины не получено ни одного поздравительнаго письма, ни одной телеграммы! Нужно ли еще говорить о заслугахъ, коими мы обязаны исключительно Михаилу Александровичу? А краугольный камень нашему этимологическому правописанію, которое до сихъ поръ обще-употребительно въ Галицкой литературѣ, кто положилъ, якъ не достоуважаемый Михаилъ Александровичъ? Мы не можемъ вѣрить, чтобы наше ученое представительство способствовало индифферентизму въ отношеніи къ почитаемому русскому археологу, а потому ожидаемъ, что этотъ Гордіевъ узелъ будетъ розвязанъ посредствомъ нашего „Слова“ (1871, ч. 83).

Річ ясна, що „Слово“ не розв'язало „гордійського узла“, а Мелитон Бучинський писав дня 8. XI. 1871 р. Драгоманову, „Матиця“, „як не дописалась на ювілей, так і нині не може оправдатись, існуючи тільки в ідеї, котора як звісно, губи не має“ (Переписка Мих. Драгоманова з Мел. Бучинським“, Львів 1910, Збірник філ. секції НТШ, т. 13, стр. 49—50).

Не взяли також участі в ювілеї Максимовича галицькі українці, бо їх ніхто про нього не повідомив.

Побіч урядового свята було ще й інше, українське, про що довідуємось із листа Павла Житецького (23. XII. 1836 — 5. III. 1911) до Мелитона Бучинського з дня 19. X. 1871 р., де читаємо:

„Вчора (18 жовтня) молодший гурт справляв ювілейне свято старого батька Київського Максимовича: багато було Слав'янських співів і братерських річей; згадував старий і красний Галич“²⁾.

²⁾ Гляди моє видання: Галичина й Україна в листуванні 1862-1884, Київ 1931, I, стр. 175. Порівняй: Переписка Мих. Драгом. з Мел. Буч., стр. 49-50.

І про це свято галицькі українці довідалися по довершеному факті. Хотіли вони бодай опізнено вислати листа, але Ол. Русов (1847 — 21. X. 1915 р.) радив Бучинському 10 (22) XI. 1871 р.:

„Максимовичу — не пишите ничего: не стоить онъ того, по моему мнѣнію. Впрочемъ это мое личное мнѣніе. Захотите — напишите“. („Галичина й Україна“, I, стр. 187).

Інакше глядів на справу Драгоманов, що дістав з України опис урядового свята і подав з Флоренції дня 26. XI. 1871 р. інтересну характеристику Максимовича і його ювілею:

„Про Максимовича юбилей скажу, що він такий був, як і чоловік цей, мішаний: і під „Слово“ підходить і під нас з Вами. М-ч чоловік старосвітський, ще до-Гоголевський, а особливо до-білинковський, т. є до тих людей, що розібрали Гоголя лучше самого автора. Максимович чоловік віку „прекрасныхъ чувствъ“, виражених у стихах: ті чувства були і до народу і до волі, — тай до панів і до начальства... З таких людей виходили і декабристи і мощенники (як Погодін), коли хочете, у цій мішанині є свій добрий бік: чиновочитаніє не було ще приведено у систему, так що оставалось місто і для народу і для вольнолюбія... М. іще тим спасся од поганого впливу „Миколаєвської епохи“, що рано сховався у провінцію, дальше од князів, меценатів, орденів і т. п. і задержав ліризм преживої епохи. Тим він і досі остався близьким і до народу і до молоді, хоть не розривав духовної зв'язи із стариною і з меценатами. Прибавте і те, що удалившись рано у Київ, а потім на свою Михайлову Гору, М. не покористувався матеріяльно своїми високими зв'язками і дожив до старости у бідності і почти у поденній роботі, за котру виробляв собі гроші — невеликі, — звісно. Симпатичність, любов до народу і безкористіє дали йому право на юбилей — не офіційально. Але на той, що було у Києві, налізло стільки разношерстої погані, що дуже огорчаться тим, що не були — нічого... Перше, що бард вибрався той самий, що колись у Полтаві вірші на приїзд генер. Ростовцева (начальника военных шкіл при Ник. I) сочиняв (Ст. Пономарев), — та й утворив пісню, знаєте, таку, — що я аж дивуюсь його смілості: нічого так не терплять у нас, як риторики і високого слогу, — а Пономарев чуть самого Архангела Михайла не привів на юбилей. — Друге, що компанія, у котрій являлись там то самі імена: малор. народ, Тарас... Антонович не дуже то лакома. Значить, особо не

плачте, що од Вас нічого не було, а „Слово“ заскочило. Та я не знаю, як считать Лопатинського, вашим, чи ні? Він теж говорив, назвав М-ча основателем галицько-руської, народної літератури, но якої — вийшло не ясно; та й звів зараз на правопись³⁾, а — автор брошури на „Слово“. Лучше б було Л-кому прямо прочитати кусок з письма М-ча до Головацького.... тодіб і видно було, як старий дума про галицько-українську літературу. Та все ж юбилей М. має значеніє. Все таки наше, народне, хоть і під снігом, а вигляда з його (Переписка М. Драг. з М. Буч., стр. 68—9).

В ранішому листі з дня 16. XI. 1871 р. дораджував Драгоманов Бучинському, щоб привітальне письмо вислано на Михайлову Гору в село Прохорівку, або в Канів, „бо ця Мих. Гора над Дніпром, напротив Канева і Шевченкової могили. Чудесне місто — і треба нам колись буде там старого одвідати. Щоб не вийшло плутаниці з листами, напишіть і одошліть у Київ, і як старий вернеться, — а я думаю, що зімуватиме він у Києві, то йому отдадуть!“ (Переписка стр. 57).

Як бачимо, то й між українцями були різні погляди на Максимовича, а слова Русова вказують тільки на те, як важко було йому, молодому, зрозуміти чоловіка старого, що виріс і жив серед інших обставин і поглядів, а всежтаки не затратив свого національного обличчя та зберіг за собою „симпатичність, любов до народу, роботу і безкористіє“ та що „не покористувався матеріально своїми високими зв'язками і дожив до старости у бідності і почти у поденній роботі, за котрі виробляв собі гроші — невеликі, — звісно“. Усі ті прикмети схопив у своєму бистрому умі Мих. Драгоманов (вересень 1841 — 20. VI. 1895 р.), що поставився до Максимовича цілком інакше, як Русов, і шанував у ньому культурного діяча України і речника одности Галичини з цілою українською землею, гідного такої пошани, щоб його відвідати на Михайловій горі.

З Михайловою горою зв'язана майже половина життя Максимовича. Ми знаємо, що він із молоду був слабого здоровля, а сум за рідним краєм, втрата дорогої матері тільки погіршували його фізичний стан. Прослуживши у Москві на кафедрі ботаніки від року

³⁾ В дійсності правопис Максимовича був основою етимологічного, галицького правопису аж до введення фонетики у школах (1892 р.).

1829—34, він просився на службу до київського щойно заснованого університету, щоб жити на півдні. Волю Максимовичеві вволено під умовою, що він перейде на катедру російської словесности. Крім того призначено його ще виконувати обов'язки ректора. Тоді не мав він ще 30 років. В р. 1839 занедужав він на ноги і вперше виїхав на ферії на Михайлову гору, де почав відбудовувати собі житло. Колиж здоров'я його не поправилося, він подався у відставку з університету і дістав її 26 квітня 1841 р., почім негайно виїхав на Михайлову Гору. В р. 1843—5 читав він знову курс у київському університеті, опісля знову прожив на Михайловій Горі, заїжджаючи час до часу до Києва та Москви.

Дня 30. IV. 1853 року, коли Максимовичеві було 49 літ з роду, він одружився з Марією Василівною Товбич. В рр. 1857—8 перебував Максимович у Москві, де видавав „Русскую Бесѣду“. Тут відвідав його дня 18. III. 1858 р. Тарас Шевченко, про що й записав у щоденнику: „Хозяйки его не застали дома. Она была в церкви. Говееет. Вскоре явилась она и мрачная обитель ученого просветлена. Какое милое, прекрасное создание! Но что в ней очаровательнее всего, это чистый, не тронутый тип моей землячки. Она проиграла для нас на фортепьяно несколько наших песен. Так чисто, безманерно, как ни одна великая артистка играть не умеет. И где он, старый антикварий, выкопал такое свежее чистое добро? И грустно и завидно. Я написал ей на память свой „Весенний вечер“. А она подарила мне для ношення на шее киевский образок. Наивный и прекрасный подарок“ (Журнал, вид. акад. ст. 159—60). На іншому місці щоденника під днем 21. III. 1858 р. вписав знову Шевченко: „Вечер провел у своей милой землячки М. В. Максимович. И не смотря на страстную пятницу, она милая, весь вечер пела для меня наши родные, задушевные песни. И пела так сердечно прекрасно, что я вообразил себя, на берегах широкого Днепра. Восхитительные песни! Очаровательная певица!“ (Журнал, ст. 161—2). Дня 25. III. 1858 р. вівав Максимович Шевченка у Москві обідом і „застольною віршою“⁴). В найближчому році в місяці червні гостював Шевченко у Максимовича на Михайловій Горі, де малював портрет його дружини⁵).

⁴) Журнал, акад. вид., стр. 6837 (примітка Євг. Филиповича)- і „Століття малор. песен“, стр. 14-19.

⁵) Листування Т. Шевченка, акад. вид., стр. 758-9, прим. Єфремова.

А побіч Шевченка бували на Михайлівській Горі в різних роках „высокочиновныи лица, первыя русскіи ученыи и литераторы“, що „остановливались нарочно на прохоровской пристани, чтобы посѣтить малорусскаго патріярха въ его скромной, крытой соломою „хатѣ“ (С л о в о, 1874, ч. 16., в дописі з Києва п. н. Михайль А. Максимовичь).

Відвідували Максимовича, окрім Шевченка, ще й інші українці. Хто з них бував на Шевченковій могилі, той переплив лодкою Дніпром на другий беріг і добивався до оселі Максимовича, оскільки з ним в'язала його знайомість, або літературні, чи наукові інтереси. Перебували тут у часі ферій київські студенти, а між ними Вол. Науменко.

З його іменем зв'язана дуже інтерна пригода з р. 1872, що про неї хочу розказати.

II.

Дня 22 липня 1872 р. приїхали у відвідини до Максимовича на Михайлову Гору монах Володимир (Іполит) Терлецький, Яків Головацький, Лев Григ. Лопатинський і Матвій Григ. Ястряб. Останні три були галичани, а монах Терлецький перебував два роки в Гошеві, Добромилі і Львові (1861—3), брав живу участь в обрядовщині, був знайомий із виднішими русофільськими діячами, познайомився з тамешніми відносинами і зберіг багато симпатій для галицької землі та її змагань.

Терлецький був тип незвичайно інтересний. Уродився він 1805 р. на Волині у Волиці з батьків-поляків, католиків. Учився в університеті у Кракові, де здобув докторат медицини. Оженився перед польським повстанням з р. 1831. з полькою, замішався у революцію і наслідком того мусів емігрувати до Франції, у Париж. Тут виучився основно французької мови і наново складав свій докторат. Як здається, смерть дружини, що з нею прожив усього один рік, а може ще й інші причини, потрясли його організмом і він опинився в Римі, де почав учитись богослов'я і в р. 1842 став священником східнього обряду і доктором богословських наук. Папа вислав його на місії до Болгарії та Царгороду, а що вони не вінчалися успіхами, то в душі Терлецького засіялася зневіра. Він кинув Рим і в р. 1857 переїхав на Угорщину та поселився поміж Василіянами в Мукачеві, де дня 9. VI. 1858 року зложив монаші обіти. Неба-

вом призначено його до мало-бережницького монастиря, а опісля до Красно-броду. Переслідування малярської влади склонили його до переїзду в Галичину. Сталося це в р. 1861., але й галицька влада не була вдоволена з його симпатій до обрядовщини і виселила його з поворотом до Красно-броду, де він 17. II. 1864 став ігуменом і перебув на тому становищі до 1866 р. В р. 1871 опинився він знову в Мукачеві, а що малярська влада не давала йому спокою, він старався про дозвіл вернутись у границі Росії. Заходи його вінчались успіхом. Він поїхав до Відня, добув у амбасаді паспорт, а в протоєрея Мих. Раєвського рекомендаційні листи і дня 5 (17) V. 1872 р. опинився в Києві. (Слово 1872, ч. 47). Кілька місяців пізніше прийняв він православ'я і осів у михайлівському монастирі (Слово, 1872, ч. 97, і 105). В р. 1874 перебував він у князя Демидова в його віллі Сан-Донато у Флоренції як учитель, або й лікар його дітей (Слово 1874, ч. 131). Коли умер син кн. Демидова в р. 1875, Терлецький перевозив його мощі на Сибір (Слово, 1875, ч. 65), потім знову вернувся до Флоренції і проживав тут ще в р. 1876. Вкінці осів в Одесі, де став архимандритом (Слово, 1885, ч. 40), і умер в січні 1889 р. на 84 р. життя (Слово, 1889, ч. 6).

Був це, без сумніву, чоловік дуже інтелігентний, цікавився літературою, перекладав поезії Богдана Залеського на українську мову (1861 р.), описав свою подорож із Риму до Єрусалиму (1861), містив у „Слові“ чимало статей писаних із немалим публіцистичним хистом. У своїх релігійних переконаннях був непостійний, зміняв тричі обряд, або й віру, а прийнявши православ'я ненавидів штундистів і радив їх виселювати.

В парі із зміною релігійних переконань змінювалися у нього національні погляди. З поляка став він русофілом, а вкінці перейшов отверто на сторону царської Росії, хоч проти неї раніше боровся як польський революціонер. Можна сумніватись, чи почувався він щасливим як монах і чи взагалі зміна становища освіченого лікаря на монашу рясу дала йому успокоєння і вдоволення⁶⁾.

Зате щасливим почував себе Яків Головацький, що дня 6. III. 1868 року покинув Галичину і переселився до Вільна, де став пред-

⁶⁾ Видно це із статті: „Терлецький Владіміръ дръ и его жительство на угорскої Руси, Слово, 1872, ч. 41-7. Можна здогадуватись на основі різних документів особистого змісту у ній наведених, що це автобіографія Т-ого.

сідником археографічної комісії з виїмковою платнею і різними почестями.

Не менше інтересним, як Терлецький, чоловіком, був Матвій Григ. Ястряб, селянський син, ур. 1843 р. в селі Високе, горлицького повіту на Лемківщині. Учився він спершу на селі, опісля серед важкого бідування в Горлицях, а вкінці у Перемишлі, де скінчив 4-ту гімназійну класу 1866 р., коли йому було 23 роки зроду. Тоді здобув він для себе паспорт і піхотою пішов до Києва, голодуючи по дорозі й у столиці. Талановитим парнем зацікавився директор І. київської гімназії Олекса Томич Андріяшев і примістив його в пансіоні гімназійних учнів. В часі ферій заїздив Ястряб до свого товариша з гімназії Ал. Суровцева у Прохорівці, заходив на Михайлову гору і познайомився з ріднею Максимовича, а коли в р. 1870 скінчив гімназію, учив його сина Олексія (ур. 22. III. 1860 р.). Учений Максимович, як писав Ястряб в автобіографії, „так мене наелектризував, що я переменил искать убежища в Петроградском филологическом институте, а поступил в киевский университет на филологический факультет по славяно-русском отделению“. В Києві він знову бідував, доки не став корепетитором у домі професора-хірурга Караваєва. Одні ферії перебув він у Сокиринцях у відомого суспільного діяча і філантропа Григ. Павловича Галагана (15. VIII. 1819 — 25. IX 1888 р.), де списував кобзарські думи, а побут у цьому домі вважав найкращим у свому житті.

Про свою Лемківщину він заєдно пам'ятав і ще як студент університету написав лемківським говором статтю: „Кілька слів о лемківській бесіді“ та післав до львівського часопису „Учитель“, де її видруковано 1877 р., ч. 43—51.

Добувши в р. 1873 ступінь кандидата, учив грецької й латинської мови у І київській гімназії, опісля в Глухові, де одружився, на Закавказзі в Кутаїсі (1874 р.), у північному Кавказі в Катеринодарі (1880). В р. 1893 перейшов на емеритуру і займався невеличким господарством дружини у Лубенщині, де попадав безнастанно в борги. Тому почав він знову шукати за службою і дістав її в полтавському пансіоні-приюті, де учив у 1904—10 рр. Дуже радо оповідав він про свою вітчину Лемківщину, збирав книжки для капітульної бібліотеки в Перемишлі. Друкував статті з археології, а їх наголовки списав у автобіографії. Умер дня 18. I. 1925 р. в Лубнах⁷⁾.

⁷⁾ Його автобіографія друкована в „Україні“ за рік 1925, кн. 6,

Останнім, що взяв участь у відвідинах Максимовича на Михайловій Горі, був Лев Григ. Лопатинський, що вже в р. 1864 їздив на Україну і привозив звітля книжки. Олександр Барвінський (8. VI. 1847 — 26. XII. 1926 р.) оповідає у „Споминах“, що в осені 1864 р., коли він був учнем 8. гімназ. кляси, задержався в Тернополі через кілька днів в повороті з Києва Лев Лопатинський і оповідає учням-громадянам про Україну і про тамошніх визначніших діячів, научив їх патріотичних пісень: „Ще не вмерла Україна“ і „Вже більше літ двісті, як козак в неволі“ і под., привіз портрети гетьманів Хмельницького, Полуботка та ін. і деякі українські книжки та живим словом підняв ще більше в гору духа молоді (I, стр. 56—7).

Був це живий і енергійний чоловік. Він видав у 1864 році кулішівкою: „Календаръ народній на рікъ звичайний 1865. Рочник I“ (Львів), де, за виїмком одного перекладу з чеської мови, видрукував виключно твори письменників з України, поезії Ол. Цися (лікаря), повість Павлина Свенціцького (1841 — 12. IX. 1876 р.) п. н.: „Подольнка“, оповідання Ол. Стороженка (1805 — 6. XII. 1874 р.) п. н.: „Голка“. Задумував видання календаря на дальший рік, але в р. 1865 був він знову в Києві, писав звідам дописи до „Слова“, почім вписався на тамошній університет, студіював латинську і грецьку мову, учив її 1867 р. в Сідльці, небавом став учителем II. київської гімназії, а вкінці перейшов на службу до кавказької учебної округи, де дослужився становища попечителя і редагував „Сборникъ матерьяловъ для описанія Кавказа“ у кількох десятках випусків і займався науковою і педагогічною працею. За граматику і словник черкеської мови дістав він титул почетного доктора університету в Липську (Галичанинъ, 1896, ч. 181). В р. 1921 був він ще при житті й займав становище проф. університету в Баку. В „Извѣстїях Бакинскаго Госуд. унив.“ № 1. 2). видрукував він дві статтейки: „Кабардинское сказаніе „Красавица Елена и Богатырь женщина“ (стр. 176—96) і „Мстислав Тьмутараканский и Редедя по сказаніям Черкесов“ (стр. 197—223).

Лопатинський відносився з великою пошаною до монаха Терлецького і виявив її 1885 р. з нагоди його вісімдесятиліття статтейкою, писаною „у подножья Ельборуса“ п. н. „Старому Другу, посвящается дру Богословія і медицины о. Владиміру Терлецькому“,

стр. 175-8 в „Некрології“, зред. М. Грушевським, Вол. Дорошенком і М. Мочульським.

де згадав також про гостину в домі Мих. Максимовича, „славнаго представителя Приднѣпровской Руси, который смотрѣль на Русь не съ москворѣцкой высоты Ивана Великого, не съ запорожской Саворѣ-могилы, но съ обширной точки зрѣнія единой русской земли“ (Слово, 1885, ч. 9).

Гостина в домі сердечних господарів, Мих. Максимовича і його дружини, на Михайловій Горі очарувала учасників, а між ними монаха Терлецького, що під свіжими вражіннями списав дуже інтересний і живописний спогад. Його видруковано у „Слові“ за рік 1872, ч. 82 і 97 п. н. „Изъ угорской Руси (письмо дра Владимира Терлецкого изъ Кіева отъ 24. юля т. г. къ одному изъ его угрорусскихъ пріятелей)“. Терлецький перервав спогад з причини занедужання і скінчив його дня 28. VIII. 1872 року.

Спогад Терлецького, зв'язаний з особою Максимовича, такий живий, що й по 63 роках має свою високу ціну і тому подаю його в дослівному перекладі. Дивним дивом, перейшов він у 1872 р. і пізніше незамічений. В ньому читаємо:

„Ось яка пригода! 20-го липня нашого входить до мене якийсь чоловік і вітає як друг, а коли бачить мое помішання, каже: „Не пізнаєте мене, Головацького?“ Несподівана поява чоловіка світськ о г о, якого я знав завжди в одежі священика, його ненадійна поява в Києві, нагло з Вільни, так мене ввела в заклопотання, що я довго не міг пізнати його і признати за дійсного Якова Федоровича. Вам, що жиете заедно в домашньому кружку, між своїми, годі зрозуміти, якою радістю обливається серце при зустрічі коротко знайомого друга в далеких сторонах, та ще так несподівано. Дві години приятельської розмови минули, як блискавиця і здавалося, що ми ще не почали розмовляти. Він приїхав сюди з московської політехнічної виставки, та тільки на два дні і вже другої днини хотів збиратись у поворотну дорогу, одначе вкінці згодився залишитись ще один день у Києві. Головацький, як Вам відомо, є предсідником комісії для розгляду старинних актів у Вільні; йому зараховано також австрійську службу, так що за кілька літ буде мати право до емеритури. Платня його несе 2.000 рублів, одначе, як бувшому професорові львівського університету, йому додано особисто 1000 рублів на рік, бо така є платня тут професорів університету. Признано йому також чин статського совітника. У нас в Росії чин (ступінь) все ще багаті значить, і хоча реформи заведені великим Царем-Освободителем ослабили давнішу бюрократію

і титуломанію, то всеж таки стара привичка така сильна, що в багатьох колах ще тепер чоловік без чина, хочби був достойніший від усіх, все ще таки = 0“.

„На другий день, у п'ятницю, 21—20, згідно з умовою, ми зустрінулися з Як. Головацьким в церкві св. Первозванного на обідні, після якої Андрей Николаевич Муравйов⁸⁾ запросив нас до себе на чай. Ми пили чай в домашній альтані, кажу „домашній“, бо тут є звичай при домах додавати рід зимової оранжерії, або альтани із скляною стіною з однієї сторони, де літом стоять квіти.

„Розмову ведено про старинності Києва і я згодився бути провідником Головацького по деяких церквах. Ми пішли до церкви Десятинної. Вона тепер значно менша від тієї, що побудував св. Володимир, одначе гарна, в формі квадрату. Ми цілували домовину св. рівноапостольного Провісителя Руси та інших мощей святих. Протоерей-парох показував нам збережені в церковній шафі старинні останки, найдені при розкопанні фундаментів, як: обломки старинної мозаїки, київські гривни, деякі прилади бронзового віку, дзвін Володимирської ще церкви і под. Звідсіля пішли ми до церкви Трьох Святителів, збудованої теж св. Володимиром. В ній интересна тільки одна стіна, що зберіглася з давних часів. Церква була замкнена і ми тільки зверху оглянули старинну стіну. Дальше оглянули ми церкву Михайлівського монастиря і цілували — мощі св. великомучениці Варвари. Я запросив Головацького в мою тут же резиденцію, щоби дрібку відпочити від нестерпної спеки і покріпитися чаркою гіркої. Опісля оглянули ми салю засідань духовної академії, що її стіни дослівно закриті портретами митрополитів, єпископів, козацьких атаманів та ін. Є тут і Сагайдачний і Хмельницький, Мазепа, Виговський, Могила і без числа багато інших. Зберігаються тут також деякі старинні грамоти, нумізмати і стара зброя. Ми оглянули бібліотеку, досить численну і гарно удержувану, і „братскую“ церкву, названу так тому, що при ній оснувалося славне братство для оборони православ'я в XVI віці, що удержувало школу; цей будинок перемінено на вищу духовну школу ще за благословення патріярха Єремії, а після тяжких угнітів, видержаних від поляків, обновлено атаманом Сагайдачним, що призначив для неї цілий свій маєток. Ми вийшли з церкви о другій годині по полудні; спека була доскульна, та ось недалеко Дніпро-Славу-

⁸⁾ Світський чоловік і церковний письменник (1806-1874).

тиця, то ми пішли до купальні на Дніпрі. Охолодившись, ми домовилися, що на другий день (в суботу) ранком зійдемося на пароплаві — і розійшлись кожний у свою сторону.

„На другий день рано я вибрався на беріг Дніпра і мало ще не опізнився. Дві компанії висилають свої пароплави по Дніпрі; ми домовились, що поїдемо на пароплаві т. зв. „компанійнім“; візник привіз мене до пристані будьтоби того пароплава, та він в цю хвилину почав плисти; я поспішив чим скоріше до другого, що вже також розпустив пару і ледви успів скочити на поклад, як і він відчалив від берега. На моє щастя, це був пароплав компанійний і я вже там застав моїх товаришів подорожі: Головацького, Л(опатинсько)го, учителя II гімназії, і Я(стря)ба. День був ясний, тільки вітер продував холодний. Дикі гори і набережні київські дебри минались скоро перед нашими очима і над ними видно тільки було якби завішений у повітрі, золотим увінчаний хрестом, вершок величавої лаврівської дзвіниці. Ми переплили попід два мости; один звисний, подібний і мало гірший від пештенського, другий теж залізний, не багато нижче для залізної дороги; за цим останнім на правім березі показався нам у розкішній місцевості старинній манастир Видубицький, збудований св. Володимиром із такого приводу: Коли божка Перуна пустили на Дніпро, він плів з бігом ріки, а товпа народу поган бігла берегом Дніпра, сумуючи за своїм богом, і кричала: „Видибай, боже, видибай!“ і ось вода принесла його до берега. Утішений нарід поган витягнув його на беріг і на тому місці поставив. Коли про це дізнався св. Володимир, велів його розбити і оснував манастир, а йому надано ім'я „Видубицького“.

„Лівий беріг Дніпра, чернігівський, майже всюди низький, села на ньому дуже рідкі; зате правий, більшою частю гористий, але також мало населений, тільки часом, між горами, побачиш село і гарну, живописну церкву. З причини нечисленного населення мало є теж міст, до яких пристає пароплав. Мабуть, біля другого, або третього перестанку ми бачили гарний собою і гарно над берегом положений жіночий манастир, та я забув його ім'я і назву місцевости.

„Село Прохорівка, що біля нього знаходиться хутір Максимовича, віддалене від Києва 140 верстов, тому треба нам було весь день перебути на пароплаві, але скучно нам не було. В приємному, братньому товаристві час минав скоро на приятельських розмовах. По полудні ми пригадали собі, що у нас є хліб і руські ковбаси і сир

— тай обід готовий. Попоївши, ми веліли подати бутельку нашого кримського вина і чаю та були вдоволені своїм обідом, так що нам позавидував би не один гастроном після свого 100-франкового обіду в *Café de Paris*, або *Frères Suisset*. На коротку хвилину пароплав пристав до лівого берега, щоби висадити і взяти переяславських подорожніх. Сам Переяслав бачили ми тільки здалека. Зате нижче на правому березі, на високій горі, над великим заливом Дніпра, прегарно зарисовувався Канів, але він гарний тільки з Дніпра, бо в середині він місто цілком єврейське.

„За Каневом на горі над Дніпром красується високо скромна з дерев'яним хрестом могила великого українського співака Тараса Шевченка. Він родом із сусіднього села, де й до нині живуть його свояки. Ми ще в Києві умовилися навідати цю могилу і там помолитися за душу великого поета, якого, як вам відомо, я був завжди великим почитателем. Одначе наш намір не повівся. Щоби виконати наш намір, треба було залишитись у канівській пристані, піти на могилу і вернутися, а на це треба було 3 або 4 години; опісля ще довелось би плисти лодкою по Дніпрі декілька верстов і перебіратися на лівий беріг, так що ми дуже запізнились би. Тому рішили ми відкласти наше паломництво, коли будемо вертатись.

„Біля 5-ої години причалили ми до прохорівської пристані й під проводом Я...ба пустились піхотою до села. Здавалося, що до самої оселі Михайла Олександровича не буде навіть 2 верстві. — Нам доводилося проходити піски, у яких ноги заглиблювалися по кістки. Поки ми дійшли до вітряних млинів перед селом, ми втомилися і нам здавалося, що перейшли вже більше, як 3 верстви. Я хотів вже був скликати суд на провідника, але він протестував, кажучи, що тут є мировий суддя і він має право судити. На щастя зустрінули ми тут „кибитку“, що повезла Головацького і мене до підосви Михайлівської гори. Ми вийшли на горб біля самої огорожі оселі Максимовича і вичікували наших товаришів.

„Переходила служниця і вона ввічливо запросила нас на хутір і так ми самі представилися господареві, що прийняв нас по своєму, особисто незнайомих із ним, якби старих приятелів і велів подати великий самовар, бо саме тоді ціла сім'я пила чай. Небавом прийшли також наші товариші. З нас чотирьох тільки я один був цілком незнайомий. Головацький від тридцяти літ був у науковому листуванні з Максимовичем. Я(стрия)а признавали там за члена сем'ї і він якийсь час перемешкував у Максимовича. Ло(патинсь)-

кий на ювілеї Максимовича з нагоди 50-ліття його наукової діяльності виголосив коротку, але дуже гарну промову в імені руських галичан. Тільки я один був цілком чужий, але це не спиняло й мене бути учасником приязної уважливості нашого старого, вельми шановного господаря.

Був уже вечір і нам годі було насолоджуватися чарівними видами, що тут так і кидаються в очі. Господар представив нас і нам свою сім'ю, зложену із його дружини, 14-літнього сина, гімназійного учня і меншої дочки. Окрім них був там у гостях один студент університету і ще одна дівчина, що скінчила гімназійний курс та була лекторкою при шановному господарі, бо його зір сильно ослаб від літературних праць і від віку, бо вже було йому 70 літ з роду. Наш господар був незвичайно услужливий видно, що гості були йому по серці. Розмова дуже інтерна на основі життєвого досвіду і широкого знання старця-господаря продовжувалася до півночі, перервана тільки вечером, на якій явилися дійсні українські вареники із сметаною; для мене була це непереможна спокуса, і хоча звичайно я вечером нічого не їм, я не міг устоятися перед спокусою і забрався до вареників.

„В неділю рано ми пробудилися досить пізно. Мої товариші попленталися піхотою купатися у Дніпрі, а я мав намір піти до церкви і вислухати Службу Божу — і ми засіли під тінню дерев, засаджених Максимовичем, пити чай. Коли я почув дзвін і хотів піти до церкви, довідався я, що богослуження вже кінчиться, бо сьогодні, за тутешнім звичаєм, громадяни умовилися громадити батющі сіно і тому він із відправою поспішився. — Це був дзвін на „Достойно“ і поки ми зайшли би до церкви, віддаленої більше ніж верства, ми застали би вже замкненою.

„Прийшли також мої товариші подорожі й після чаю ми довго захоплювалися прегарними видами на околиці хутора. Сам хутір стоїть на лівому березі Дніпра, напротив устя Росі, що впадає до нього, на досить підвищеному горбі над селом Прохорівкою. Оселя, сама по собі дуже скромна, займає 25 десятин безплідної землі, з якої 20 під молодим лісом. Три маленькі дерев'яні дімки і такі самі господарські будинки приміщують рідню і нечисленну прислугу. Все те отінене деревами, насадженими рукою Максимовича.

„З гори бачиш широкий простір на майже 60 верстов довжини, а на ньому немовби широка срібна полоса сплясує набережні гори і губиться в тінистих лісах, що покривають безконечні

рівнини. На полудні видна Мошна, старинне містечко, що в 17 віці носило ім'я міста Вишневецького; близько неї, серед гір і лісів біліється убогий монастир, де проживав Юрій Хмельницький, із гетьмана монах. Недалеко від Мошни лежить Мошногор'є, де, за переказом, удільний князь Святослав спинявся із своєю дружиною в частих своїх походах по Дніпрі; там тепер біліється висока колонна Святослава, поставлена теперішнім її власником, Воронцовим.

„За чаєм молодий студент, на доручення Максимовича, винайшов і читав нам статтю Дешка (брата мукачівського архиєпископа) про угрорусів, дуже давно, зараз по його приході в тутешній край, видруковану. Максимович бажав, щоби я зробив йому примітки до цієї статті. Мене дуже мило вразило убрання малої донечки Максимовича і його лекторки. Щоби йому догодити, вони носять завжди народній, український одяг, а сьогодні, в неділю, вони одягнули святочний з численними шнурками різних коралів на шиї. Я захоплювався цим гарним одягом, при всій скромності незвичайно стрійним і приманчивим. Після чаю ми забралися до дімка Максимовича, а звідсіля на його приспу, де поплила солодка, інтересна розмова про матір руських городів, про святу Русь, про братів віддалених границями, про слов'янщину — і час минав скоро. Душа таяла, слухаючи старика-патріярха, строгого любителя правди, що висловлював свої погляди на минуле, сучасне і майбутнє... При тім подарував він нам деякі зі своїх брошур, що були в нього під рукою, бо для браку місця майже всі його книжки спакзовані у ящиках. Ми й не стямилися, як нас прикликали обідати; випивши чарку горівки, ми взялися до славного руського борщу з качкою, до печеного поросяти, тісточок, до знаменитих кавунів із домашнього баштана, а при тім випили кілька чарок вина і весело розмовляючи, дали доказ, що наш апетит рівняється гостинності господаря. В приміжній кімнаті мою особливу увагу притягнули до себе портрети наших господарів, зроблені славним нашим кобзарем і малярем Шевченком. Зараз по обіді Головацький розпрощався з нами всіма і відійшов в товаристві до пристані, щоби відіхати парохом до Кременчука, а далі залізною дорогою на Харків, Смоленськ, Динабург до своєї Вільни. Наш господар, згідно із своїм щоденним звичаєм, пішов відітхнути, господиня сіла до фортеп'яну і на мої вперті прохання заспівала прегарно в хорі лекторки і студента декільки чарівних українських дум.

Л(опатинськом)у і Я(стря)бу треба було бути, з уваги на службу, в Києві, в понеділок вечером. Щоби мати змогу відвідати могилу Шевченка, ми умовилися виїхати сьогодні о 5 годині вечером лодкою по Дніпрі до цієї могили, а опісля вичікувати на пароплав у канівській пристані. Одначе судилося інакше. Наш любий Я(стря)б чекав досить довго, поки відправив Головацького на парохід, опісля захотілося йому відвідати знайомих, дрібних поміщиків Прохорівки, а було їх там багато і всі його знайомі, так що він вернувся до нас, коли вже цілком смерклося — і ми були за вечірнім чаєм. Пускатися нічю лодкою годі, а ще тоді, коли місяць не світить. Ми виганьбили нашого вітрогона і рішилися доїхати пароплавом до Канева, а що він там ночує, так вийти нічю на могилу нашого співака.

„Сердечні господарі запрошували нас щиро, щоб переночувати і ще пару днів любоватися їх розкішною оселею, але обов'язок моїх товаришів не дав нам змоги покористуватися їх дальшою гостинністю. — І так вже в нічному сумерку пустилися ми до Дніпрової пристані, куди пароплав повинен був прийти біля 10 години вечером. Наш Я(стряб), прибравши вид досвідного топографа та впевнюючи нас у докладному знанні місцевості, взяв на себе обов'язок проводити нас так, щоби оминати піски Дніпрового прибережжя. Ми завірили йому. Та куди! Виявилося, що він може бути філологом, істориком, етнографом, але в топографі і в провідники він цілком не надається. Завдяки його топографічним відомостям ми попали на піски ще глибші, чим на дорозі сюди. Довелось переходити через дебри, корчі, а що більше, він провадив нас у такому напрямку, що ми були би вийшли просто напроти Канева. Ми з Л-(опатинськ)им і сміялися і глузували з його топографічних відомостей і ляляли його, та вкінці не стало терпцю і ми підняли одвертий бунт против його проводу, пішли просто до берега Дніпра і добились до нього на одну, або дві верстви вище пристані і вже берегом ішли, перетомлені до краю — і так опісля якось доплентались до неї. На щастя, пароплав опізнився, бо інакше довелось би нам там і переночувати. Пароплав приплив о 11^{1/2} години. По півночі ми добилися до Канева; нам сказали, що пароплав не на довго спиниться і відплине о 2 годині по півночі. Тому неможливо було піти на Шевченкову могилу. Наш намір годі було перевести, і я за цю невдачу гарненько виганьбив друга Я(стряба). Це одначе не перешкодило нашій веселості в дорозі, яку при ясному

дні, відсвіженому легким вітром, щасливо і легко перебули ми між частими мілинами і Дніпровими насипами. Ми мали навіть рід перегонів з пароплавом другої компанії. Ми побідили, випередивши його, а він із гніву і пересердя цілий трясся і бухнув за нами клубами чорного диму й іскор. О третій годині по полудні були ми вже в київській пристані, пішли викупатися в філях Дніпра, що полегшували спеку і вернулись домів, зберігаючи в серці пам'ять веселої ескурсії“.

Очарований побутом на Михайловій Горі монах Терлецький може не завважав одного моменту, зверненого спеціально проти Як. Головацького, що без згоди Максимовича видрукував його листа до Зубрицького, а в дальшому ряді проти галицьких русофілів. Зокрема до Головацького відносився Максимович у своїй хаті на Михайловій Горі з деяким холодом і дав йому відчутти не тільки його безтактність, але й осудив його працю.

Завважав це свідок зустрічі Галичан з Максимовичем Вол. Науменко (1852—1919), тоді студент, а пізніше філолог, історик, журналіст, редактор „Кіевск-ої Старин-и“ в рр. 1893—1907, що доповнив оповідання монаха Терлецького дуже інтересною згадкою. Науменко писав:

„Можу також посвідчити, що в перший раз побачилися вони (Головацький з Максимовичем) тільки за год до смерти останнього в 1872 році. В літку того году, тоді ще студент університету, жив я на хуторі Максимовича, на так званій Михайловій Горі. Одного дня над вечір паропходом прибули на Михайлову Гору Яків Головацький, свящ. Вол. Терлецький, який незадовго до того переїхав до Росії з Галичини і перейшов на православ'я. Цих двох Галичан, що покинули свою Галичину і натуралізувалися в Росії, привезли до Максимовича, як говорилось тоді, „на поклон“ теж Галичанин-учитель київської гімназії Лопатинський та ще один студент Галичанин. Мені тоді-ж кинулось у вічі, що Максимович, дуже привітливо зустрічавший усіх гостей ,які приїздили до нього, на цей раз був якось неначе скептично настроений. Головацький та Терлецький, тоді вже старі люди, особливо останній, раз ураз величали Максимовича „наш батько“. Максимович через якийсь час, наче шуткуючи, але доволі гостро, сказав їм, що Галичина нагадує йому пісню про дівчину сироту і міняючи слова „молодая ти дівчинонько“ на „Галичино“, продеклямував:

Бідная ти, Галичино,
Чого в тебе та батьків много,

А рідного та ні одного,
Порадоньки ні од одного.

„Я тоді ще мало знав, кінчив оповідання Науменко, політичний і культурний стан Галичини, але зразу запримітив, що Галичанам-гостям, шукавшим собі по світу батьків, не дуже приємно було прослухати цю пісню. Прошу читачів вибачити мені цей, мимоволі зроблений ухил в сторону, але перечитавши тепер листи Головацького до Максимовича, якось мимохіть пригадав той момент, який являючись дрібнотою, одначе як живий воскрес в пам'яті через 43 роки“ („Український Збірник у Києві“, Москва 1915, стор. 35).

III.

Несповна в рік і чотири місяці по відвідинах Галичан — Максимовича не стало між живими. Великдень 1873 р. провів він із ріднею в Києві, опісля поїхав до Москви і Петербурга, щоб відвідати приятелів, а його рідня вернулась на Михайлову Гору. Приїхав також сюди Максимович, перехорювавшись передтим у Києві, „к Петрову дню“. Привіз його домів приятель Щербак. Окруження письменника завважало тоді, що не довге його життя. Свої іменини (8-го жовтня) забажав учений провести тільки серед рідні. Тоді подякував він їй за старання про нього та приповів, що небавом умре, бо скінчив 69 рік, а в такому віці умер його дід і батько. Два місяці був Максимович важко хорий. Пересиділа біля нього по днях і по ночах через весь час його дружина.

Умирав Максимович як філософ. Замовив для себе домовину, визначив місце на могилу, велів її викопати та виложити деревом. При кінці жовтня спровадила дружина з Києва сина, щоб розпрощався з батьком. Дня 7. листопада почав недужий маячити, дня 8-го велів він дружині приготувати для себе і для неї чорне балеве убрання, бо командант кріпости пришле коні й вони обоє поїдуть до нього на баль. Дня 10-го, в суботу нагадував ще раз дружині про баль і післав по сусіда Красника. Була друга година по полудні. Могила була приготована, недужий обмитий, Красник прийшов. Хорий велів посадити себе напроти вікна і відслонити синю занавісу. Він глядів на широку далечину, перерізану буйним Дніпром, — і закінчив життя.

Покійного убрано у професорський мундур і наряджено в тій

самій кімнаті, де умер. Була вона для нього робітнею, спальнею і гостинною кімнатою.

Другого дня, в неділю винесено його тіло до цвинтарної церкви у Прохорівці при участі чотирох священиків. Тут переночувала домовина, а найближчого дня по обіді й панахиді благочинний Аристарх Пашкевич виголосив релігійну проповідь, без натяків на його наукову, чи суспільну працю. На похоронах явилися сливе всі мешканці Прохорівки. З церкви понесено знову домовину на Михайлову Гору дорогою, що була вистелена галузками ялиці. Моці зложено у гріб, засипано землею і вивершено могилу.

Вістка про смерть ученого дійшла до Києва щойно дня 16. листопада. Дня 22. відправлено в університетській церкві панахиду. В сороковий день смерти поминала дружина покійного у цвинтарній церкві Прохорівки. Окрім дружини, сина і дочки та ще однієї людини, що описала останні хвили й похорони ученого, не було в церкві нікого більше. На могилі поставила родина двораменний хрест. Українська суспільність не спромоглася на пам'ятник, подібно, як на могилі Шевченка, де поклала була дерев'яний хрест його рідня. Забуто теж, що в Лемешах, чернігівської губернії, пас гусей і жив пізніший гетьман Розумовський. Забуло також українське громадянство здвигнути пам'ятник Богданові Хмельницькому.

В могилі на Михайловій Горі спочив чоловік, „которому чужды были житейскіи интересы, который не гонился за житейскими выгодами и удобствами, а простая, малорусская, деревянная лавка замѣняла у него пружинный городскій диванъ, книги тощія и суровыи лица друзей литераторовъ были для него особенною ослодою“. Відійшов від світу „знаменитый ученый, удостоившийся 22 ученыхъ дипломовъ“ (Слово, 1874, ч. 16 і 17).

До авторства цього допису у львівському „Слові“ про останні хвилини життя Максимовича, про його похорони і поминки признався Матвій Григ. Ястряб у своїй автобіографії (Україна, 1925, кн. 6, стор. 178).

Зазнав він у домі покійного чимало добра, шанував у ньому ученого, а з кожного вірша допису пробивалася сердечна пошана для доброго чоловіка.

Значно скромніше пошанувала Максимовича львівська „Правда“. Вістку про смерть його дістала вона раніше від „Слова“, але помістила тільки некролог ось якого змісту:

„Дня 10. (22) падолиста ц. р. упокоївся по довгій і тяжкій недузї Михайло А. Максимович, звісний український учений, поет і патріот в 70-ім році свого життя. Викладами своїми в київськїм університеті, ученими розправами в ріжних книжках і часописьмах, збірниками українських народніх пісень і власними поезіями, іменно перекладом пісни о полку Ігоревім, причинився дуже много до розбудження народного духа на Україні і до розвою українсько-руської літератури. Мощі його похоронені на його власній землі, Михайловій Горі, майже напротив могили Тараса Шевченка. Вічная йому пам'ять (Докладнішу біографію і оцінення діяльности покійника подамо пізніше)“.

Обіцяного життєпису й оцінки діяльности Максимовича „Правда“ не видрукувала⁹⁾, а це свідчить, що на Україні, а ще більше в Галичині мало хто здавав собі справу, яку велику ролю грав покійний у відродженні своєї нації. Хоча в рр. 1876—188 приятелі видали три томи його наукових праць, то все ж таки освітлення його значіння припало на час пізніший, головно тоді, коли видано його листування з різними людьми в межах Росії і в Галичині. Тоді виринула у повному блиску постать цього скромного в житті, а високозаслуженого для розвитку цілої української землі, чоловіка, що розбудив також у Галичині нове, народне письменство і клав основи під її єднання з Україною.

На закінчення ще кілька слів виправдання. На Шевченковій могилі був я у житті двічі, раз із поч. серпня 1887 року, а вдруге 9 червня 1929 року. За першим побутом (я щойно скінчив тоді гімназію) знав я про Максимовича не багато, одначе за останньої гостини на могилі Шевченка хотів я бути також на гробі Максимовича, де рідня поклала з часом мармуровий пам'ятник. Тому, що з найближчої рідні Максимовича нікого не було при житті, Михайлову Гору дістала під опіку київська Академія Наук. Я рад був поглянути на оселю покійного і поклонитися його могилі.

До Канева приїхав я пароплавом біля шостої години ранком враз із якою сотнею київських і харківських наукових робітників. Саме в той день відкривано у підніжжя гори, де спочив Шевченко, гарний дерев'яний, в українському стилі побудовиний готель для гостей Кобзаря.

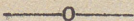
⁹⁾ Щойно в р. 1886 подало „Діло“ ч. 56-7) Костя Одовця (Ол. Кониського) біограф. замітки: „Михайло Максимович“.

Зараз по приїзді подались ми гуртом на Шевченкову могилу і перебули там майже три години, почім вернулись у долину, де о год. 9-ій мало початися свято відкриття готелю. Одначе воно опізнилося до полудня і тривало до год 2-ої. Не ставало вже часу на їзду човном і на томлячу дорогу по Дніпрових пісках на Михайлову Гору, бо о год. 5 вечором відчалював пароплав з поворотом у Київ. Ще раз пішов я на Тарасову могилу, а опісля подався берегом Дніпра у ліс, щоб помолитись при гарній мармуровій гробниці, де спочив акад. Микола Біляшевський (12. X. 1867 — 23. IV. 1926 р.).

З Шевченківської могили показувано мені Прохорівку і Михайлову Гору, тому летів я туди думкою і згадував Мих. Максимовича.

Ледви, чи доведеться мені ще бути на Україні, тому нехай ці рядки стануть за поклін чоловікові, що вказував нам дорогу єднання, бо тільки в ньому можливий наш поступ і розвиток та краше майбутнє усіх українських земель.

Львів, дня 24. V. 1935 р.

II. 615261

1119/36

Biblioteka Narodowa
Warszawa

30001022759113

- 9 LIST. 1935

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, вул. Чарнецького 26